

Bene Adrián

· Pécsi Tudományegyetem, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola
· beneadrian@gmail.com

KARINTHY PERSPEKTIVIZMUSA

Perspectivism in the Work of Frigyes Karinty

Karintyjev perspektivizam

Karinty Frigyes munkásságával kapcsolatban nem a filozófiai mélységet szokás emlegetni, pedig az irónia és a humor írásaiban filozófiai belátásokhoz kapcsolódik. A viszonylagosság, az esetlegesség ténye szüli a perspektivizmust, az egyetlen igazság mindenkori, szkeptikus megkérdőjelezését. Vonatkozik ez az én, az önazonosság kérdéseire is, amelyet Hume, Nietzsche és Freud szellemében tárgyal, jóval az identitáselméletek 20. századi tudományos sikertörténete előtt.

Kulcsszavak: Karinty Frigyes, perspektivizmus, szkepticizmus, irónia, humor, identitás, antiesszencializmus, társadalmi konstruktivizmus

Annak a közhelyes megállapításnak, hogy minden nézőpont kérdése, két lehetséges – egymással ellentétes – attitűd lehet a következménye. Az egymás igazolhatóságát kölcsönösen megszüntető megközelítések létének a belátása nyomán a szkeptikus felfüggeszti az ítéletet, hiszen igazság mint olyan nincsen, ha mégis, bizonyosak akkor sem lehetünk benne. A másik megoldás, hogy a fennálló rend abszolút igazságaival szegezzük szembe a viszonylagosság fegyverét, az alkalmazott, korlátozott szkepszis fegyverével élve. Karinty Frigyes esetében az utóbbiról van szó, a „Minden Szempont Mérlegelése” miatt „a nyugodt és megfontolt ember” az, aki segít a világot fenntartani olyan komisznak és elviselhetetlennek, amilyen – ezért: „Ő a legundokabb puhány minden puhányok között” (KARINTHY 2001: 58). Karintyhnak voltak eszményei, „igazságai”, amelyek hirdetését feladatának tartotta (l. például *A zsarnok és a költő* dialógusát [KARINTHY 2001: 49–52]), bár a felvilágosodásnak az emberbe és a társadalmi igazságosság felé vezető fejlődésbe vetett hitét árnyalta a humanista értékek megvalósulására vonatkozó szkepszise. („A pesszimizmus, zárt és elrettent, meddő rendszer eddig; most egyszerre praktikus életbölcseletté vált” – utal Schopenhauerre az első világháború kitörése után [KARINTHY 2001: 146].) A Swift-fordító Karinty a szabad szellem racionalista, voltaire-iánus tradíci-

óját képviselte, nem a radikális nietzschei ész- és értékkritikát. A dogmatikus gondolkodással és a mögötte általában tetten érhető uralmi érdekekkel szembeni ellenérzése azonban (Adyval és Nagy Lajossal együtt) a magyar irodalom azon hagyományvonalába helyezi életművét, amelynek központi élménye a viszonylagosság, a kontingencia: az, hogy a dolgok másként is lehetn(én)ek, és más nézőpontból másnak látszanak. Az egyetlen érvényes valóság, illetve nézőpont illúzióként lepleződik le, rámutatva a különböző perspektívák egyidejű létezésének lehetőségére. Ez a szubverzív, a megszokottat a feje tetejére állító, más megvilágításba helyező – gyakran éles satírával párosuló – szándék nyilvánul meg a görbe tükörként működő humoreszkekben, a persziflázásokban, stílusparódiákban és travesztíákban, a valóság és az álom, illetve a látszat eldönthetetlenségét formailag és/vagy tematikusan hangsúlyozó elbeszélésekben és regényekben, kiváltképpen az utópikus satírákban. Nem véletlen, hogy a *Mennyei riport* kapcsolatban már Kardos László 1938-ban, a *Nyugatban* megjelent recenziója is ezt hangsúlyozza. „Mint legjobb írásai, ez is arról szól: mennyiben vagyunk rabjai embervoltunknak, testhez- és földhözköttöttségünknek, s hogyan változnak meg értékeink, ha valahonnan kívülről-felülről, a három dimenzió túlról vehetnők őket szemügyre” (KARDOS 1938: 140). Tegyük hozzá, az irónia eleve magában hordozza ezt a relativizáló erőt, a humor pedig lényegében felforgató, megkérdőjelező, kritikus: a világ nem egyértelmű, talán nincs is értelme. Mindezt különösen jól tudta és alkalmazta Karinthy, talán nem függetlenül a K. u. K. létélménytől és az itt (a Monarchiában) mindig kívülállónak, Másnak (is) megmaradó zsidó léthelyzettől, ami másrészt a provinciálisnál tágabb perspektívával és a tradíciók, identitások többszörösségének tudatával járt együtt (jelentős részben meghatározva többek között Prága és Budapest városi kultúráját, humorát, irodalmát) – gondoljunk csak a humor, a satíra, a fantasztikum és az abszurd sokban Karinthyéhoz hasonló ötvözetére Kafka vagy Čapek műveiben, vagy az önmaga számára átlátható egységes ént felülvizsgáló freudi pszichoanalízisre. Az életmű eszmetörténeti-hatástörténeti szempontú újraolvasása önmagában talán nem sok újat mondana, viszont érdemesnek tűnik áttekinteni azon írói kifejezőeszközöket, szerkezeti megoldásokat, amelyek által ez a világnézet témaként kifejezhető volt Karinthy számára.

Schopenhauer, Nietzsche, Freud, Bergson, Einstein egyaránt részei annak a korabeli modern „episztémének”, ami ismeretelméleti alternatívaként együtt létezett a dogmatikus neoskolasztikával és a hagyományos keresztény vallás-erkölcsökkel (helyi változatban a keresztyén-nemzeti ideológiával). A kettő szembenállása magyarázatot ad arra, hogyan lehet a nietzschei–freudi ész-, illetve tudat- és énkritika egyben a felvilágosodás racionalizmusának és fejlődés-hitének is az örököse. Karinthy világlátásának jellegzetessége, hogy nem csak az igazság fogalmának a korban közismert nietzschei kritikáját teszi magáévá,

filozófiai tájékozódásának fontos eleme Descartes racionalista szkepszise is. Az 1921-ben kiadott *Gyilkosok* című elbeszéléskötetben található *Az élő molekulában* ezt így fogalmazza meg: „De az én módszerem a Descartes-é: nem hinni el semmit, megszabadulni minden tudástól (minden szuggesztiótól), mikor gondolkodni akarunk, kezdeni előlről az egészet, a magam számára, »dubito, ergo sum«” (KARINTHY 2002: 142). Az *Értjük egymást* a descartes-i módszerű igazságkeresést ideológiakritikaként a háború jelenségére alkalmazza. (Nem marxista, inkább pacifista-humanista-szocialista értelemben, mindenesetre az ideológia kifejezést is használva, *A harcoló ember* című, 1914-ben, *Az Újságban* megjelent tárcájában [KARINTHY 2001: 223].) Ezt a leleplezést folytatja különböző hangnemben a *Hazám és „hazám”*, az *Olvasókönyv*, valamint a *Mars és vidéke*. Ezek az 1915-ben írt, kötetben (*Krisztus vagy Barabás?*) 1918-ban megjelent írások a korábbi (anyagukban egymást részben átfedő) *Görbe tükör* (1912), *Együgyű lexikon* (1912) – amellyel kapcsolatban Szalay Károly is kiemeli a relativizmust, illetve a látszat és a lényeg relativitását (SZALAY 1961: 66) – és *Így írtok ti* (első kiadás 1912) kötetek egyes darabjain át követhető gondolati szárla fűződnek fel. A húszas évek első felének írói válsága¹ után ezt folytatják a *Minden másképp van* (1927) darabjai: az *Előszó, magamhoz*, a *Fordított világ*, az *Ami eszembe jut*. (A cím jelképesen ezt a folytonosságot is sugallhatja, hiszen az 1921-es *Ne bántsuk egymást* kötetben jelent meg a *Minden másképp van* című írás.) Erre utal Komlós Aladár is a *Minden másképp van* (1927) recenziójaként a *Nyugat* 1929/11. számában: „Képes megfellebbezni dolgokat, amelyek fölött az emberek talán a világ kezdete óta úgy nyugszanak, mint magától értetődő, másképp-nem-lehetséges dolgok fölött. A világ nem valami egyetlen szükségszerű világ a szemében; véletlenül így sikerült, de másképpen is sikerülhetett volna” (KOMLÓS 1929: 767).

A *Krisztus és Barabás* című kötet több más darabja is ezt a világnézeti alapállást fejt ki. Itt a másutt a humor és a fikció prizmáján keresztül ábrázolt különböző filozófiai kérdésekre (állam, bűn, igazság, igazságosság, élethez és szabadsághoz való jog) inkább esszé- mint tárcaformában reflektál, kapcsolódva általában a korabeli aktualitásokhoz, elsősorban az első világháborúhoz (l. *Együgyű monológ*, *Bűn és bűnhődés*). Nem szakfilozófiai eszmefuttatások ezek, sokkal inkább „az eleven és független képzelet” termékei a „dogmatikus konvencióval” szemben, ahogyan később, az 1935-ös *Kegyelet* „Enciklopédia-cím-szóban” megfogalmazta (KARINTHY 2004b: 268). (Hiszen az igazságot nem

¹ Elfogadva Nagy Lajos értékelését (és egyben biztatását a barát felé) 1924-ből, miszerint: „Elkövetkezett azonban egy korszak, mely 1919 nyaratól, árnyalati változásokkal mindmáig tart. Ez a korszak, az igazi író nívójában szükségképpen dekadenciát jelent. Ez a korszak: terror az emberies érzés ellen” (NAGY 1924: 453).

módszeresen, hanem csakis szabadon, ötletszerűen lehet szíven találni, „lévén az igazság eleven, valami mozgó tárgy, és természete éppen mozgásából derül ki” [KARINTHY 2004b: 274.] A játékosan induló *Szemléletek* (1915) a perspektívához kötöttséggel járó elvakultságon kesereg: „Mit várhatok hát embertársaimtól, akik mind a maguk részéről, a maguk más és más foglalatosságának kábulatában élnek?” A napfényben fürdő mezőt a tábornok terepnek, a paraszt kaszálónak, a festő tájképnek látja, szögezi le Karinty a *Szemléletek*ben. Ez önmagában is elég ok arra, hogy fenntartással fogadjuk az eszméket, sőt az azokat megfogalmazó szavak jelentését. A már említett *Haza és „haza”* az ideológiai elfogultságok abszolút igazságként való beállítását bírálja; a *Szavak* (1915) egy romlatlan ösnyelv iránti vágyat fejez ki, a hiteltelenné vált üres szavak világában. A *Jelszavak* (1917) ennek indoklását is kifejti: „Az új szóra azért van szükség, hogy újra gondolkodóba ejtsen, újra rákényszerítse értelmünket, hogy foglalkozzék vele, és keresse, mit jelent a szó. [...] Jó, elhiszem, hogy az abszolút igazságot nem lehet megtalálni [...]. De lehet új utakon keresni, lehet új érvekkel támogatni s új irányból indulni feléje” (KARINTHY 2001: 91).

A *Budapesti emlék* (1913) című kötetben szereplő *Testi szépség*ben a megszokott látásmód fantasztikus alternatívája a halál utáni, test nélküli szellem-nézőpont. A test és annak szépsége innen nézve átértékelődik, a nő, aki korábban tetszett, groteszknak, furcsának és komikusnak hat. A két elhunyt, azaz „örökkévalóság-fogytiglan” behívott barát beszélget. „Azelőtt például örültem szerelmes voltam a lábaiba. Kérlek alássan, ugyan kérlek, hogy néz ki egy emberi láb! Nyilvánvalóan olyan, mint egy elnyomorodott kéz. [...] Az ujjak eltorzultak, és a tenyérből lett egy vaskos, formátlan húsdaganat. Nem értem, hogy ezt akkor nem vettem észre.” Nem beszélve a száját alkotó két vörös húsgörcsről, a „formátlan valami” orról. „Hanem a legkomikusabb és szánalmasabb a két fül. [...] És két ilyen kis cafatocska lóg a fej két oldalán, és ez nekem tetszett! és meg akartam csókolni! Brr!” (KARINTHY 1975: 296.)

Hasonló relativizálásra ad lehetőséget az emberfölötti nézőpont a *Grimasz* (1914) című kötet „Emberfölötti dolgok” ciklusában. A *Csevegés az űrben* szereplőinek (Terrike, Luna, Vénusz, Szaturnusz, Neptun doktor) égitest-nézőpontjából az ember veszélyes bőrbetegség, amit szegény Terrike elkapott, és a doktor bácsi a lehetséges gyógymódokat vázolja (áradás, vulkánkitörés, földrengés, végső esetben operatív beavatkozás) (KARINTHY 1975: 409–411). Hasonló megoldás a kacsapecsenye előzményeinek elbeszélése a kacsaperspektívájából (KARINTHY 2002: 165–168).

A viszonylagosság a témája a már az első világháború idején íródott *Félelem és reménynek – az Aki utoljára nevet* (1916) kötetben – amely a civil és a frontkatona nézőpontját szembesíti. Az egyik örökös halálfélelemben él, a másik mindent reménnyel telve lát – a humor forrása a szerepcserre. A katona az, aki

a pergőtűzben is örvendezve reménykedik a szerencséében, hogy nem találják el, míg az ehhez képest biztonságban élő civil az, aki számára „reszkető aggodalom és fogaknak csikorgatása az élet”, hiszen annyi betegség és baleset fenyegeti az embert (KARINTHY 1975: 661–663).

Az alternatív nézőpont használata felforgatja a bevett vélekedéseinket a dolgok normális és szükségszerű voltáról. Ez a humornak a határsértésre és – Penjon 1893-as *La rière et la liberté* című könyve nyomán – az ebből fakadó szabadságérzetre alapozott kline-i pszichológiáját igazolja², különösen így van ez a (logikai) inverzió esetében, amikor a normális pontosan az ellentétébe megy át.

Az *Így írtok ti* (1912) Optimisták-ciklusának egyik darabja, a *Buxbaumné, a fa* a normális/őrült, valóság/képtelenség, lehetséges/lehetetlen elbizonytalanításával éri el ezt a hatást. Az elmeagyógyintézet egyik ápolója szerelmes lesz a kertben álló almafába, sőt egy év után gyermeket vár tőle, aki természetesen rá fog hasonlítani. Kéri az orvost, hogy készíttessen bölcsőt, mire az levonja a tanulságot, hogy betegének elmeállapota tovább romlott. Azután egy reggel megnézi, megérett-e már a gyümölcs a fán. „Azonnal meglátta. [...] Csakugyan az ő betegéhez hasonlított. Az orvos megcsóválta fejét és levágta. Aztán telefonált, hogy hozzanak bölcsőt, deszkából” (KARINTHY 1975: 79).

A *tanulság* az időrend kauzalitását fordítja visszájára, olyanformán, hogy a túlvilágon Szent Péter az elbeszélő életének filmjét kénytelen visszafelé leforgatni, hogy az elszakadt szalagot le tudja szedni a vetítógépről. Az étkezés úgy zajlik, olvashatjuk, hogy „a gyomromból a már elkészült jóféle tórús tésztát vilálával és késsel szépen beleraktam a tányérba.” Majd fiatalodni kezd, feketedni kezd a haja, a fogai behullanak a szájába, felesége egyre szebb lett és egyre jobban szerette. „Ekkor azonban már huszonöt éves voltam, visszaszöktem feleségem az apjához és beleszerettem.” Végül visszakerül a bölcsőbe, hogy szoptatós dajkáját ellássa tejjel. „Hogy ezután mi történt, nem tudom, csak egy sötét helyiségre emlékszem még, ahova engem valaki erőszakkal betuszkolt” (KARINTHY 1975: 82).

A *Tolvajország* satírájának lényege, hogy paradox színben tünteti fel a magántulajdonnal kapcsolatos értékítéleteket. „A magántulajdont szigorú törvények védelmezték minden erőszak és rablás ellen, s így mindenki bőségesen el volt látva azokkal a javakkal és értékekkel, amiket el lehetett lopni tőle.” A humor forrása a meghökkentő lehetősége egy világnak, ahol „a rendőrség szigorúan őrködött, hogy visszaélések ne történjenek, hogy például, ha valakitől

² A humor hatása a törvények, fogalmak hatókörének eltúlzásából vagy akár megsértéséből ered (KLINE 1907: 434), teret nyitva ezáltal a játékhoz és a művészethez hasonlóan az örömmel, amelynek forrása a tudat, hogy szabadságunkban áll a társadalmi rend és a törvény fátylát fellebbenteni (KLINE 1907: 436).

annak rendje és módja szerint elloptak valamit, az illető ne követelhesse, sőt ne is lophassa vissza ugyanattól, tönkretéve a tolvaj fáradozásának gyümölcsét, hanem tisztességes, szorgalmas tolvaj módjára, lopjon másvalakitől, aki szintén mástól lopta, nem tőle” (KARINTHY 1956: 169). Érthető, ha itt a házépítés destrukciónak minősül, hiszen az ilyen ingatlanról nem lehet megállapítani a törvényes eredetét, vagyis, hogy kitől lopták.

A bizonytalanság kiterjed az én és az identitás kérdésére is, arra az énré, amelynek esszencialista-ontologizáló felfogását már Hume megkérdőjelezte, a korban pedig közismertek voltak Nietzsche és Freud kételyei, amelyeket Karinty is osztott. „Én – nem volt és nincsen. Én – ez csak lesz” (KARINTHY 2004b: 249) – írja, az önmegértés folyamatának emlékező-utólagos jellegére utalva (értelmezésem szerint). Sőt, annak ellenére, hogy nem különböztette meg filozófusi precizitással az én, identitás, ipszeitás, lélek fogalmait, jóval többet mond a kérdésről a közismert *Én és énke* játékos koncepciójánál. Az önmagam számára átlátható én és az „őszinte” önmegértés mint az identitás alapjai egyaránt megkérdőjeleződnek. „Őszinteség? Ki mondta nektek, hogy az a mód, ahogy önmagunkkal beszélünk, az a viszony, amiben önmagunkkal vagyunk, az a látás, ahogy önmagunkat látjuk, *lényegben* különbözik az általános emberismerettől? Csak *tartalomban, adatokban* több az, amit magamról tudok, de a tegnapi énem éppoly érthetetlen valami, mint bárki másé, akit utamba dob a végzet. [...] Vajon ismerném-e magamat, ha mások nem ismernének? [...] Vajon nem mások énjéből merítettem a magamét?” – olvashatjuk a *Minden másképpen van* nyitódarabjában (KARINTHY 2004a: 7). Az én instancitásának, diszkontinuitásának hume-i tézise jelenik meg a *Noteszben* is: sok tolakodó képzet, érzés, „melyeknek jelenben adott összességét szoktuk *én*-nek nevezni” (KARINTHY 2004a: 49).

Az identitás interszjektív konstitúciója tehát, amely a szociális én pszichológiai elméletének és az interszjektív fenomenológiának egyaránt a kiindulópontjává válik később, Karinty számára is evidens volt. Ezt mutatja *Ki kérdezett* és a *Minden másképpen van* több gondolatmenete, ahogyan szépirodalmi formában a *Mennyei riport* is.

„Címszavak a Nagy Enciklopédiához” volt a *Ki kérdezett* címmel 1926-ban kiadott Karinty-kötet alcíme, amelyben a *Lelkek relativitása* is olvasható. Ebben az írásban többek között a szubjektivitásból eredő „viszonylatosság” hatását rögzíti a személyes identitás vonatkozásában. „A bizonytalanság szorongó szédülése fog el, ha elgondolom, kire hallgassak hát, kinek hihetek, kiről tudom meg, hogy embertársam, akihez igazodni, akihez hasonlítani akarok, ha érdemes, akitől különbözni szeretnék, ha kell, milyen *valójában* – s milyen ember vagyok *valójában magam*, akit csak lelek tükrében láthatok, ha e tükörről kiderül, hogy annyiféleképp torzít, ahányféle?” (KARINTHY 2004b: 150.)

A *Mennyei riport*ban a dologszerű én mesterségesességéről olvashatunk: „Az egész ezen az ostoba »én« képzeten múlik. Minden félreértésnek ez az oka. Mindenáron rögzíteni akarjuk” (KARINTHY 2008: 78). Ehhez járul az önmagát meghatározó egyén – többek között nietzschei – gondolata, a – nevükben is a nietzschei szabad szellem ideálját idéző – Szabad Lényekről szólva, akik „nincsenek énjükben meghatározva”, az a döntő náluk, hogy „milyenek akarnak lenni”. Ezért itt Merlin küldetése tárgyalanná válik a Hetedik Kör antiesszencialista, antiszubsztancialista tanulságai miatt. „Mint újságíró, arra vállalkoztam, hogy a dolgokat s főként a lényeket leírjam, ábrázoljam, olyannak, amilyenek. Olyan világban, ahol a tulajdonságok nem állandóak, s nincsenek a szubsztanciához kötve, tehetetlen vagyok” (KARINTHY 2008: 243).

Karinty regényei is hasonló belátásokat tükröznek tehát, nemcsak az én, az identitás vonatkozásában, hanem általánosabb ismeretelméleti szinten is. Magától értetődik ez a relativizmus, illetve perspektivizmus a swifti mintát követő *Utazás Faremidóba* esetében, de igaz a valóságot a képzelet világával összemósó *Kötéltáncra* és a *Mennyei riportra* is.

A *Kötéltánc*ban az Erna által a – kauzális determináció tételével szemben kifejtett – csodaelmélet (KARINTHY 1976: 207) és a minden egyes egyénhez tartozó párhuzamos mennyországok (egyben univerzumok) elgondolása adja meg az alaphangot. (I. m. 211.) A perspektivizmus ismeretelméletének játékos ontológiai szintre emelése (a nagyevő mennyországában a csillagok ételek stb.) ráadásul ontológiai relativizmussal egészül ki: „ez, amibe mi vagyunk benne, ez a világminőség, ez is csak egyike a sok mennyországnak, egy furcsa lélek mennyországa ez, akinek, úgy látszik, míg élt, ez volt a vágya és az akarata és a boldogsága, hogy minden így legyen, ahogy van, és mi, az ő akaratának szülőttei, az ő álomképei és káprázatai, ilyenek legyünk, mint amilyenek vagyunk”. (I. m. 212.) Az emberek egymást „megismerő” viszonya olyannyira szubjektív, tehát rejtett motivációk befolyása alatt áll, hogy ez „a legteljesebb viszonylagosság... sehol semmi állandó, semmi bizonyosság... semmi fix pont, amihez mérni lehetne, a többit”. (I. m. 218.) Ez az én állandóságának tagadásához vezet, másfél évtizeddel korábban megfogalmazva azt, amit majd fenomenológiai alapokon Jean-Paul Sartre fogalmaz meg *Az Ego transzcendenciájában* és *Az undorban*. Az én kezem, az én lelkem – „itt csupa birtok van, de hol a birtokos?” A válasz: „Hogy a *birtokos*, az én, akinek mindez birtoka, az nincs sehol!... vagy legalábbis nincsen itt. Hogy annak én csak függvénye vagyok, holmi esetlegesség, a véletlenek, a vakeset tengerére kidobva.” (I. m. 220.) Az emberi létezés kontingenciáját hangsúlyozzák Erna szavai is: „*nincs törvény*”. (I. m. 276.) Gyakorlatilag a Sartre által is elfogadott egzisztencialista kiindulóponttal van dolgunk az egyik szereplő (pszichiátriai orvos) által kifejtve: nincs eredendő bűn, ezért felelőség sincs (i. m. 220.), ahogyan determináció sem – azzal a különbséggel, hogy a rögzített erkölcsi világrénd hiányát

és a szabad akaratot Sartre választási szabadsága nem teszi egyenlővé a felelősség hiányával (bár a vád gyakran elhangzott a „nihilizmus” ellenfelei részéről), de persze ő nem is volt a szolipszizmus híve. Itt viszont mindez az én fiktivitásából („álomképe vagyok tulajdon magamnak”) kiindulva merül fel, amelynek relativizmusa tovább radikalizálódik az álom (mint igazi valóság) és valóság (mint álom, fikció) toposza által. „Hogy a *birtokos* hol van, a másik példányom, akinek én csak függvénye vagyok, mit tudom én? Mit tudom, melyik dimenzióban horkol, mert elrontotta a gyomrát?” (I. m. 222.) A posztmodernitásnak oly kedves Borges által többször feldolgozott és az irodalmi köztudatban általában az ő – és Magyarországon sem Karinthy – nevéhez kapcsolt gondolatok ezek. Ha pedig az élet álom, akkor igaz lehet, amit a hipnotikus tehetséggel bíró, bizonytalan identitású (tudós/szélhámos) Jellen Rudolf/Darman Dénes/Jézus/Raganza mond Carabella Lídiának, az ünnevelt színésznőnek (színész, nő, sőt állandóan hazudik): „Talán kegyed nincsen is, csak én álmodom most kegyedet, vagy ha nem én, valaki más...” (I. m. 260.) Esetleg vetített mozgókép, mindenestre fikció. Ebben a keretben az álom világa valójában álom az álomban, ami esetleg egyenlő az igazi ébrenlét valóságával, ahonnan nézve a test, az elkülönült testi létezés csak emlék. (I. m. 264.) Az onirikus elbeszélés egyben eszköz, amely által az álomfikció és a valóság összemosódik, elbizonytalanítja az olvasót, vagy egyenesen megtréfálva a kettő közül valamelyikre beállított elvárásait.³ Nem könnyíti meg a befogadó helyzetét az sem, hogy (látszólag?) ugyanarról a szereplőről teljes természetességgel szól különböző neveken említve őt az elbeszélő. Mindez, tegyük hozzá, az elbeszélői megbízhatóságba vetett olvasói hit megingatásával kihat – visszamenőlegesen is – az egész szöveg befogadására, beleértve természetesen a sikeres szellemidézésre vonatkozó részeket. Az elbizonytalanítás tehát nemcsak tartalmi-diegetikus, hanem diskurzív-narrációs eszközökkel is történik.

A néhány évvel később írt *Mennyei riport* főszereplőjének, Merlin Oldtimernek a fő jellemzője, hogy mindig rendhagyó szemszögből igyekszik nézni riportalanyait (KARINTHY 2008: 30–31), „számára olyan a világ, mintha új bolygót fedezne fel” (KARINTHY 2008: 40). Ez egybecseng a *Jelszavakban* is kifejtett averzióval a kész jelentésekkel szemben. Merlin végül az elképzelhető legszélsőségesebb perspektíva-felfedezésre vállakozik, a túlvilágról való tudósításra. Ez a háromdimenziós világunkból a negyedik, majd a többi dimenzióba való utazást jelenti, amelyek mind más fizikai jellemzőkkel rendelkeznek (tér, idő, szilárdság, mozgás szempontjából). A bevett jelentések, a kinyilatkoztatott dogmák átértékelésének szándéka a lehetséges világok perspektíváit kuta-

³ Lásd pl. azt a részt, amely tényszerű külső nézőpontú elbeszélésként idnul („Két hét múlva, egy délután Erna eljött hozzá a lakására.”), majd nyilvánvalóvá válik, hogy pszichonarrációról van szó, mindezt Jellen Rudolf álmodja. I. m. 272–281.

tó Oldtimer alakjában magát az Új Enciklopédiát író Karinthyt engedi látnunk, a háttérben pedig a minden értéket átértékelő Nietzsche fedezhető fel. Az újszövetségi Tamás Merlin Oldtimerrel és Diderot-val beszélgetve a dogmatikus gondolkodás ellen érvelve nemcsak a klasszikus szkeptikus hagyományt, hanem a nietzschei szabad szellemet is felidézi. „Mi más az egész, ami itt történik, mint egy óriási kísérlet? Ki az az elbizakodott, aki meg tudná mondani előre, milyen Törvényt ismerünk meg a kísérlet által?” (KARINTHY 2008: 147–148.) A vakbuzgó tanítványoktól elhatárolodva kijelenti: „Ők a megoldást ott látják, a tekintetében, én mindenütt keresem, vajon ha nehezebben s hosszabb és keservebb úton is, nem én találok meg előbb, mint ők, akik már nem keresik, mert azt képzelik, hogy megtalálták?” (I. m. 148.)

A túlvilági események közvetítése kapcsán már konkrét (hermeneutikai-for-dításeméleti) problémaként merül fel az eltérő nézőpontokból eredő különbsége a fogalmaknak. Ahogyan az indiai és az európai fogalmak sem egyeznek meg (i. m. 65.), még inkább így van ez a negyedik vagy többedik dimenzióval kapcsolatban. (I. m. 71.) Karikaturisztikus formában kifejezve: „amit odaát, mondjuk, kefének ismernek, az a valóságban (vagy mondjuk egyelőre: itt) mondjuk, baracklekvár, esetleg viszont.” (I. m. 72.) A megváltozott nézőpont jelzőjeként elhangzik a „liliputi” kifejezés, utalva a Karinthynak oly kedves swifti narratívára, ami ennek a szövegnek is az összövegét képezi.

A lehetséges világok és a fordíthatóság kérdése ráadásul itt együtt jár a valóság/fikció és a valóság (ébredlét)/álom határok elbizonytalanodásával. Merlin Oldtimer túlvilági kísérője Denis Diderot, aki őt Rameau-nak szólítja, vagyis saját szereplője – írói fantáziájának terméke – nevéen. (I. m. 91.) A történelem és az oksági törvény az ötödik dimenzió Diderot-ja számára csak mulatságos álom. (I. m. 107.) Itt Julius Caesar álmában látja hőstünket, amelyet az valóságnak hisz, a császár ébredésekor viszont ő maga is álomból ébred. (I. m. 143.) Valójában ez a valóság, legalábbis a hatodik kiterjedésben (megint csak az én interszjektív alapját tematizálva): „Egymást álmodjuk [...], egymás valódi lényét alakítja, változtatja és idomítja, önmagához, mindegyikünk.” (I. m. 206.)

A két regény példája is mutatja, hogy a perspektívához kötöttség tényére való reflexió nemcsak a komikumnak alkotóeleme, hanem a humoros szatíra olyan eseteinek is, amelyek nem váltanak ki nevetést. A dinamikus komikumelméletek rendszerint a váratlanságot, az újdonságot, a meglepődést – tehát az alternatív perspektívát – tekintik a komikum előfeltételének. Köstlin kontrasztelmélete szerint a komikumot az váltja ki, ha valami egyszerre helyes is, helytelen is, különböző szempontból nézve (SZALAY 1983: 11). Míg Bergson a humort és az ironiát a szatíra két fajtájának tekinti, mások szerint a komikum a szatíra mint kritikus valóságsszemlélet alapeleme, amely egyfajta fölény, rálátás birtokában leleplezi a látszatot (SZALAY 1983: 122). Nevetés, komikum, humor, szatíra

és ironia szövevényes és vitatott viszonyrendszer alkotnak, amelynek tisztázására itt nem vállalkozhatunk. Az ismeretelméleti megközelítés javaslatával a figyelmet az antidogmatikus jelleg közös nevezőjére szeretnénk felhívni, amely egyben ideológiai és etikai vonatkozásokat is hordoz. A filozófiai kérdések iránt érdeklődő Karinthy azért lehetett nagy humorista, mert az intellektuális humor angolszász hagyománya a szkepticizmus bölcséleti hagyományát teszi a mindennapi életgyakorlat részévé.

IRODALOM

- KARINTHY Frigyes: Tolvajország. = KARINTHY Frigyes 1956. *Cirkusz (Válogatott írások)*, Első kötet, Budapest, 169–171.
- KARINTHY Frigyes: A tanulság. = KARINTHY Frigyes 1975. *Görbe tükör (Karcolatok, humoreszkek)*, Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Budapest, 80–83.
- KARINTHY Frigyes: Buxbaumné, a fa. = KARINTHY Frigyes 1975. *Görbe tükör (Karcolatok, humoreszkek)*, Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Budapest, 76–79.
- KARINTHY Frigyes: Csevegés az úrben. = KARINTHY Frigyes 1975. *Görbe tükör (Karcolatok, humoreszkek)*, Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Budapest, 409–411.
- KARINTHY Frigyes: Félelem és remény. = KARINTHY Frigyes 1975. *Görbe tükör (Karcolatok, humoreszkek)*, Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Budapest, 661–663.
- KARINTHY Frigyes: Testi szépség. = KARINTHY Frigyes 1975. *Görbe tükör (Karcolatok, humoreszkek)*, Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Budapest, 294–296.
- KARINTHY Frigyes: Kötéltánc. = KARINTHY Frigyes 1976. *Utazás Faremidóba – Capillária – Kötéltánc*. Budapest, 199–379.
- KARINTHY Frigyes: A nyugodt és megfontolt ember. = KARINTHY Frigyes 2001. *A repülő ember – Krisztus és Barabás (Szatírák I.)*. Budapest, 56–58.
- KARINTHY Frigyes: A zsarnok és a költő. = KARINTHY Frigyes 2001. *A repülő ember – Krisztus és Barabás (Szatírák I.)*. Budapest, 49–52.
- KARINTHY Frigyes: Jelszavak. = KARINTHY Frigyes 2001. *A repülő ember – Krisztus és Barabás (Szatírák I.)*. Budapest, 90–93.
- KARINTHY Frigyes: Történelem és gondolat. = KARINTHY Frigyes 2001. *A repülő ember – Krisztus és Barabás (Szatírák I.)*. Budapest, 146–150.
- KARINTHY Frigyes: A harcoló ember. = KARINTHY Frigyes 2001. *A repülő ember – Krisztus és Barabás (Szatírák I.)*. Budapest, 220–225.
- KARINTHY Frigyes: Kacsapecsénye. = KARINTHY Frigyes 2002. *Gyilkosok – Harun al Rasid (Elbeszélések II.)*. Budapest, 165–168.
- KARINTHY Frigyes: Az élő molekula. = KARINTHY Frigyes 2002. *Gyilkosok – Harun al Rasid (Elbeszélések II.)*. Budapest, 141–147.
- KARINTHY Frigyes: Én és Énke. = KARINTHY Frigyes 2002. *Gyilkosok – Harun al Rasid (Elbeszélések II.)*. Budapest, 107–112.
- KARINTHY Frigyes: Előszó, magamhoz. = KARINTHY Frigyes 2004a. *Minden másképpen van (Szatírák III.)*. Budapest, 5–19.
- KARINTHY Frigyes: Noteszem. = KARINTHY Frigyes 2004a. *Minden másképpen van (Szatírák III.)*. Budapest, 49–53.
- KARINTHY Frigyes: „Én”. = KARINTHY Frigyes 2004b. *Szatirikus esszék, aforizmák: Ki kérdezett? – Notesz (Szatírák II.)*. Budapest, 245–249.

- KARINTHY Frigyes: Kegyelet. = KARINTHY Frigyes 2004b. *Szatirikus esszék, aforizmák: Ki kérdezett? – Notesz (Szatírák II.)*. Budapest, 266–270.
- KARINTHY Frigyes: Lelkek relativitása. = KARINTHY Frigyes 2004b. *Szatirikus esszék, aforizmák: Ki kérdezett? – Notesz (Szatírák II.)*. Budapest, 148–150.
- KARINTHY Frigyes: Színes és fekete (Jegyzetek az Enciklopédiához). = KARINTHY Frigyes 2004b. *Szatirikus esszék, aforizmák: Ki kérdezett? – Notesz (Szatírák II.)*. Budapest, 274–277.
- KARINTHY Frigyes 2008. *Mennyei riport*. Budapest
- KARDOS László 1938. Mennyei riport. Karinty Frigyes regénye. *Nyugat* 1938. 8. II. 140–141.
- KLINE, L. W. 1907: The Psychology of Humor. *The American Journal of Psychology*, 1907, vol. 18. no. 4, 421–444.
- KOMLÓS Aladár 1929. Minden másképpen van. Karinty Frigyes könyve. *Nyugat* 1929. 11. I. 765–767.
- NAGY Lajos 1924. Karinty Frigyes. *Nyugat* 1924. 19. II. 448–457.
- SZALAY Károly 1961. *Karinty Frigyes*. Budapest
- SZALAY Károly 1983. *Komikum, szatíra, humor*. Budapest

Perspectivism in the Work of Frigyes Karinty

Although it is not very common for critics, Frigyes Karinty's writings have a deep philosophical core that results in his famous irony and humour. The insight of the relativism and the contingency brings forth the perspectivist, sceptical questioning of the truth. It goes to the question of identity and ipseity, discussed in the manner of Hume, Nietzsche and Freud, before the prosperity of identity theories in 20th century sciences.

Key words: Frigyes Karinty, perspectivism, skepticism, irony, humour, identity, antiessentialism, social constructivism

Karintijev perspektivizam

Povodom opusa Friđeša Karintija se obično ne pominju filozofske dubine, iako su u njegovim spisima ironija i humor vezani za filozofske uvide. Činjenica relativnosti i eventualnosti rada perspektivizam, veđito skeptičko osporavanje isključivo jedinstvene istine. A to se isto odnosi i na pitanja jastva i vlastitog identiteta, koje on razrađuje u duhu Hjuma, Ničea i Frojda mnogo pre, no što su naučne teorije identiteta u 20. veku kročile na put popularnosti.

Ključne reči: Friđeš Karinti, perspektivizam, skepticizam, ironija, humor, identitet, antiesencijalizam, društveni konstruktivizam

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 24.

Közlésre elfogadva: 2014. 07. 31.